

บานประตู บานหน้าต่าง วัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร

งานศิลปะชิ้นเอกที่ไม่สามารถลอกเลียนแบบได้

ปริยานุช คำสนอง

อาจารย์ประจำคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการออกแบบ

และนักศึกษาชั้นปีที่ ๑/๒๕๖๕ ในวิชาสถาปัตยกรรมไทย

ภายในวัดสุทัศนเทพวรารามนอกจากสถาปัตยกรรมของพระวิหารหลวง และพระอุโบสถ ที่มีความงดงามน่าศึกษาแล้ว บานประตู บานหน้าต่างของวัดยังนับได้ว่ามีความงดงามทั้งในด้านของงานจิตรกรรม ประติมากรรม ชั้นยอดของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยตั้งแต่ยุคโบราณ บานประตูทำหน้าที่ในการปิดกั้นพื้นที่ระหว่างภายในกับภายนอกอาคาร สร้างพื้นที่ปิดล้อมที่ปลอดภัยจากผู้บุกรุก นอกจากนี้บานประตูยังเป็นสิ่งที่แสดงออกถึงรูปแบบงานศิลปะกรรม ประเพณีและวัฒนธรรม ความเชื่อ ของแต่ละพื้นที่ในแต่ละยุคสมัย และบานประตู – บานหน้าต่างยังเป็นสิ่งที่เสริมสร้างความงดงามหรูหรา และแสดงลำดับศักดิ์ทางสถาปัตยกรรมได้อีกประการหนึ่ง

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมบานประตู บานหน้าต่างของพระวิหารหลวง

พระวิหารหลวงของวัดสุทัศนเทพวรารามมีประตูทางเข้าทั้งด้านหน้า และด้านหลัง ด้านละ ๓ ทาง โดยมีประตูตรงกลางมีขนาดใหญ่กว่าประตูอื่นๆ เนื่องจากเป็นช่องทางเสด็จพระราชดำเนินของพระมหากษัตริย์^๑ และมีประตูด้านข้างสำหรับผู้มีลำดับศักดิ์น้อยกว่า หรือบุคคลทั่วไป รูปแบบของซุ้มประตูหน้าต่างของพระวิหาร ประกอบด้วยฐานสิงห์รองรับกรอบประตู หน้าต่าง กรอบด้านข้างเป็นเสาอมุม ห้วเสาประกอบด้วยบัวแฉกทั้งด้านบน และด้านล่าง (มีชื่อเรียกบัวแฉกด้านล่างมีอีกชื่อหนึ่งว่า “กาวพระหมศร”) ด้านบนมีซุ้มทำเป็นหลังคาซ้อน ๒ ชั้น มีบันลุ่มเป็นนาคลายอง ประดับช่อฟ้า ใบระกา ทางหงส์ ส่วนหน้าบันเป็นไม้แกะสลักลายเทพพนมล้อมรอบด้วยลายกนก

รูปแบบของซุ้มประตูหน้าต่างที่มีการออกแบบให้เหมือนอาคารหลังหนึ่ง ที่มีฐานสิงห์เป็นฐานรองรับเสาอาคาร หรือกรอบหน้าต่าง มีตัวอาคารคือช่องหน้าต่าง ส่วนซุ้มหลังคาอาคารคือส่วนของหลังคาซุ้มประตูหน้าต่าง ที่มีสัญลักษณ์ของปราสาท ด้านในของบานประตูหน้าต่างเขียนภาพจิตรกรรมทวารบาล ที่เป็นเทพเจ้าองค์สำคัญของศาสนาฮินดู^๒ ด้านนอกของบานหน้าต่าง เป็นไม้แกะสลักปั้นปูนเป็นประติมากรรมนูนต่ำ เป็นลวดลายเดียวกันหมดทุกบาน นั่นคือ ลายต้นไม้มะกอก ก้าน ใบ และดอก สูงเท่ากับความสูงของบานหน้าต่าง สอดแทรกด้วยตัวสัตว์ (สิง นก กระรอก เป็นต้น) อยู่ในต้นไม้ ลักษณะลวดลายที่บานหน้าต่างมีรูปแบบที่ล้อกับลายที่บานประตู และระหว่างหน้าต่างทั้งสองบาน ลายของบานหนึ่งที่โคนของต้นไม้จะทำเป็น

^๑ ปรากฏหลักฐานการสร้างช่องประตู ๓ ช่อง และมีช่องประตูใหญ่อยู่ตรงกลางมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น หรืออาจใช้แสดงถึง ฐานันดร ผู้สร้าง ข้อเสนอฐานอีกประการหนึ่ง คือ ให้แสงส่องผ่านช่องประตูขนาดใหญ่เข้าไปยังพระประธาน นอกจากนั้นมุมมองของพระประธานที่มองผ่านซุ้มประตูจากปรากฏเหมือนกับพระพุทธรูปประทับอยู่ในซุ้มเรือนแก้ว หรือในปราสาท

^๒ ทองต่อ กล้ายไม้ ณ อยุธยา [และคนอื่น ๆ], ๒๕๕๐, **สองศตวรรษวัดสุทัศนเทพวราราม : ศูนย์กลางจักรวาล ศูนย์กลางพระ นคร =** (Two centuries of Wat Sudatsanadepwararam : Cosmic center from ideal to realism) ,กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้ง. (หน้า ๕๖-๕๘.)

โชดเขาและป่า มีกวางคู่ประกอบ ส่วนหน้าต่างอีกบานจะเป็นสระน้ำมีกอบัว ปลา ปู และมีเสือกำลังลงมาริมสระ ลวดลายดังกล่าวถูกสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โดยเป็นการทำลวดลายปูนปั้นน้ำมันปิดทองคำเปลวปิดทับลวดลายลายจำหลักรูปแก้วชิงดวงเดิม^๓

ซุ้มประตู และบานประตูลายปิดทองรดน้ำ บานกลางด้านหลังของพระวิหารหลวง และลวดลายพรรณพฤกษา

กับสรรพสัตว์นานาชนิดของบานหน้าต่างพระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม

ที่มา : <https://www.web-pra.com/amulet/วัดสุทัศนเทพวราราม/history> และ
<https://db.sac.or.th/archaeology/archaeology/732>

จากภาพรวมของลวดลายที่บานประตูหน้าต่างที่แสดงถึงป่าไม้ ธรรมชาติ สรรพสัตว์ต่างๆ มีความสอดคล้องกับป่าหิมพานต์ อันเป็นสัญลักษณ์ของเขาวงกตที่รับรู้กับคติจักรวาลที่เป็นแนวความคิดในการออกแบบวัดแห่งนี้^๔

บานประตูพระวิหารหลวงศิลปกรรมชิ้นเอกที่มีอาจลอกเลียนแบบ

บานประตูคู่กลางด้านหน้าของพระวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวราราม เป็นประตู กว้าง ๒.๖๐ เมตร สูง ๕.๖๔ เมตร หนา ๐.๑๖ เมตร (ลักษณะของประตูเป็นที่มีความกว้างแต่ละบาน ๑.๓๐ เมตร) บานประตูดั้งเดิมปัจจุบันถูกถอดเก็บไว้ที่

^๓ สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศ.มจ. และประพันธ์ ตรีณรงค์, วัดสุทัศนเทพวรารามมหาวิหาร, กรุงเทพฯ : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชย์. (หน้า๓๙).

^๔ ทองต่อ กล้วยไม้ ณ ออยุธยา [และคนอื่น ๆ], ๒๕๕๐, สองศตวรรษวัดสุทัศนเทพวราราม : ศูนย์กลางจักรวาล ศูนย์กลางพระ นคร = (Two centuries of Wat Sudatsanadepwararam : Cosmic center from ideal to realism) , กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พรินติ้ง. (หน้า ๖๑).

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร ภายหลังการเกิดเพลิงไหม้เมื่อวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๐๒ ทำให้บานประตูชำรุดไปบานหนึ่ง หลังจากนั้นมีการนำประตูคู่กลางด้านหลังมาติดตั้งแทนที่ แล้วมีการทำประตูหลังขึ้นมาใหม่แทนที่ของเดิมโดยทำเป็นลายรดน้ำด้านนอก ส่วนด้านในเขียนสีเป็นลายพรรณพฤกษาเลียนแบบประตูไม้แกะสลัก^๕

รายละเอียดของบานประตูพระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม

ที่มา : <https://www.bloggang.com/mainblog.php?id=nontree&month=28-12-2011&group=15&gblog=152>

ความงดงามที่น่าอัศจรรย์ของประตูคู่นี้อยู่ที่การจำหลักลวดลายพรรณพฤกษาสลับซับซ้อนลึกลงไป ๔-๕ ชั้น มีความลึกประมาณ ๑๔ เซนติเมตร จนเกือบเป็นประติมากรรมลอยตัว ลวดลายพรรณพฤกษาวัดเดียวกันคล้ายกำลังเคลื่อนไหวเกี่ยวเนื่องอย่างอ่อนช้อยเป็นลายหลักรูปต้นไม้ ที่แผ่กิ่งก้าน ใบ และดอกเต็มพื้นที่ ข้างฝีมือยังได้สอดแทรกลวดลายธรรมชาติอื่นๆ ยกตัวอย่างเช่น โขดเขา น้ำ และสรรพสัตว์นานาพันธุ์ รวมไปถึงสัตว์หิมพานต์ ลงรักปิดทองอย่างประณีตงดงาม และบานประตูนี้ยังมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวว่า เป็นฝีพระหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ที่ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๖๕ โดยมีกรมหมื่นจิตรภักดีเป็นนายงาน ทรงมีส่วนร่วมในการออกแบบกำหนดลักษณะลาย แบบวิธีการแกะ และทรงแกะลายด้วยพระองค์ก่อน แล้วโปรดให้ช่างฝีมือแกะต่อจนแล้วเสร็จ

^๕ ฝ่ายศิลปวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒, งานวันพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวประจำปี ๒๕๕๒" พระนั่งเกล้าฯ กับความเป็นศูนย์กลางจักรวาลของวัดสุทัศน์", กรุงเทพฯ : ฝ่ายศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร. (หน้า ๔๗).

ประตูประวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหารปัจจุบันจัดแสดง ณ ห้องไม้จำหลัก

मुखदैजतिस्तेवनत्क पिपिठान्ठस्थानांहांछादि प्रनक्र

ที่มา : <https://www.finearts.go.th/museumbangkok/view/33623-ประตูประวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร>

โดยมีการกล่าวถึงประวัติการสร้างบานประตูประวิหารไว้ดังที่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์เกี่ยวกับบานประตูประวิหารวัดสุทัศน์ ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ส่วนของเชิงอรรถ ความว่า

“ลายสลักบานพระวิหารวัดสุทัศน์ สลักดีไม่มีที่ไหนเหมือน ยังเปนของควรชมอยู่จนทุกวันนี้ มีคำเล่ากันสืบมาว่า ช่างที่ สลักบานพระวิหารวัดสุทัศน์นั้น เมื่อทำการเสร็จแล้ว ประสงค์จะไม่ให้ใครทำได้เหมือนต่อไป จึงเอาเครื่องมือทิ้งน้ำเสียหมด

วามข้อนี้จริงเท็จอย่างไรไม่ทราบ แต่มีความจริงอย่าง ๑ ซึ่งปรากฏในรัชกาลถัดต่อมา มีพระราชประสงค์จะทำบานอย่างพระวิหารวัดสุทัศน์ไปใช้ในที่อื่น ไม่มีช่างที่จะรับทำให้เหมือนได้”^๖

วัฒนธรรมตะวันออกและตะวันตก ในบานประตูบานหน้าต่างพระอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม

พระอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวรารามตั้งอยู่บนฐานไพที ๓ ชั้น บนกำแพงแก้วมีซุ้มประตูทางเข้าด้านละ ๒ ประตู รวมทั้งสิ้น ๘ ประตู ที่มีรูปแบบผสมผสานของศิลปะไทยเป็นซุ้มคูหาหน้านางยอดทรงมงกุฎ หรือยอดพระเกี้ยว หน้าบันเป็นปูนปั้นลายดอกไม้ปิดทองคำเปลว^๗ ผสมผสานกับศิลปะตะวันตกที่เป็นลวดลายใบไม้ยาว หรือใบอะแคนทัส เสาและผนังที่เจาะร่องแนวยาวทำด้วยหินอ่อน ตกแต่งลายใบเทศ หรือลายอย่างเทศ ตามตำแหน่งของทิศมีซุ้มเสมา ทรงสี่เหลี่ยมทรงคฤห์ มีแบบยอดแบบยอดมงกุฎ หรือยอดพระเกี้ยว (มีลักษณะคล้ายเจดีย์ มีฐานวงแหวนซ้อนกันเป็นชั้นๆคล้ายมาลัยเถา)^๘ รูปแกะสลักรอบพระอุโบสถ ที่ตั้งขนาบซุ้มประตูทุกซุ้มมีลักษณะเครื่องแต่งกายแบบทหารตะวันตกในอดีต ลานประทักษิณชั้นล่างของพระอุโบสถปูด้วยหินจากประเทศจีน^๙

บานประตูในส่วนนี้เป็นประตูไม้แบบบานเปิดคู่ระบายสีพื้นสีเขียวมีภาพสีน้ำมันรูปครุฑยุดนาคซึ่งเป็นพระราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์ในรัชกาลที่ ๒ มาจากพระนามเดิมว่า “ฉิม” และคำว่าวิมานฉิมพลีเป็นที่พำนักของครุฑพญาแห่งนกจึงทรงใช้ครุฑเป็นตราประจำพระองค์แทนพระบรมนามาภิไธย บ้างก็กล่าวว่า ในเวลานั้นรัชกาลที่ ๒ ทรงนิยมเรื่องรามเกียรติ์ และทรงเทียบพระองค์เป็นพระราม (หรือพระนารายณ์อวตาร) แม้แต่พระราชโอรสยังพระราชทานนามว่า เจ้าฟ้ามงกุฎ (ต่อมาคือรัชกาลที่ ๔) ตามชื่อพระมงกุฎในเรื่องนี้ จึงทรงใช้ครุฑซึ่งเป็นพาหนะของพระนารายณ์ เป็นตราประจำพระองค์^{๑๐}

^๖ ที่มา : <https://www.finearts.go.th/museumbangkok/view/33623-ประตูพระวิหารหลวงวัดสุทัศน์เทพวรารามราชวรมหาวิหาร> เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๖๖

^๗ ที่มา : <https://www.bloggang.com/m/viewdiary.php?id=addsiripun&month=02-2012&date=29&group=12&gblog=100> เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๖๖

^๘ ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยู่ธยา [และคนอื่น ๆ], ๒๕๕๐, *สองศตวรรษวัดสุทัศน์เทพวราราม : ศูนย์กลางจักรวาล ศูนย์กลางพระนคร* = (Two centuries of Wat Sudatsanadepwararam : Cosmic center from ideal to realism) ,กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้ง. (หน้า ๘๒.)

^๙ ที่มา : <https://www.bloggang.com/m/viewdiary.php?id=addsiripun&month=02-2012&date=29&group=12&gblog=100> เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๖๖

^{๑๐} ที่มา : <https://www.bloggang.com/m/viewdiary.php?id=addsiripun&month=02-2012&date=29&group=12&gblog=100> เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๖๖

ซุ้มประตูวัดสุทัศนเทพวราราม ส่วนฐานไพที

ที่มา : <https://travel.kapook.com/view270149.html>

ซุ้มประตู และบานประตูของพระอุโบสถ มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมโดยรวมคล้ายกับพระวิหารหลวงแตกต่างกันที่จำนวนของช่องประตูที่มีเพียง ๒ ช่อง ทั้งด้านหน้าและด้านหลัง สำหรับลวดลายของซุ้มทำด้วยปูนปั้นปิดทองประดับกระจกเหนือซุ้มบันแถลงสองชั้นยอดซุ้มเป็นพระพิชัยมาฆะมุกุฏต่อยอดจากบันแถลงขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง รูปแบบทางสถาปัตยกรรมเช่นนี้เริ่มขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ สืบทอดมาจนถึงสมัยของ พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่ รัชกาลที่ ๔ ภาพรวมของประตูหน้าต่างเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นปราสาท เช่นเดียวกับพระอุโบสถที่มีความหมายเดียวกัน คือ ซุ้มประตูมีส่วนฐานเป็นฐานสิงห์ เสากรอบประตูประดับกัปรหมศร บัวหัวเสา และประจายามอกรองรับหน้าบันที่จำลองมาจากหน้าบันของหลังคา ป้านลมเป็นนาคลายอง ประดับใบระกาหางหงส์ บานประตูพระอุโบสถเป็นบานประตูไม้ ด้านนอกตกแต่งลายปิดทองรดน้ำ บริเวณตอนล่างของบานเขียนภาพพระอินทร์ประทับภายในปราสาท ส่วนภาพตอนบนที่อยู่เหนือแนวเส้นสันเทาขึ้นไปเป็นภาพ “สุทัศนนคร” บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พรั่งพร้อมด้วยปราสาทราชวัง เทพบริวาร และสมบัติพระอินทร์ ฯลฯ สำหรับบานประตูด้านในตกแต่งด้วยจิตรกรรมไทยภาพเทพเจ้าสูงสุดในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู อาทิ พระอิศวร พระพรหม พระนารายณ์ เป็นต้น^๑

^๑ พิระพัฒน์ สำราญ, ๒๕๕๘, สถาปัตยกรรมวัดสุทัศนเทพวราราม = The architectural study of Wat Suthat Thepwararam, กรุงเทพฯ :

ศูนย์ข้อมูลสถาปัตยกรรมไทย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. (หน้า ๗๘).

ซุ้มประตูหน้าต่างพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๓

ที่มา : <https://www.bloggang.com/data/a/addsiripun/picture/1330849807.jpg>

ซุ้มหน้าต่าง เป็นช่องเปิดสี่เหลี่ยมตั้งอยู่บนฐานพระอุโบสถระหว่างช่วงเสามีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเหมือนซุ้มประตู แต่มีขนาดและสัดส่วนที่เล็กกว่า และมีฐานสิงห์รองรับรอบซุ้มหน้าต่างโดยเฉพาะ บานหน้าต่างไม้ของพระอุโบสถเป็นบานเปิดคู่ประดับอกเลา และกรอบเซ็ดหน้าต่างตกแต่งด้วยลายดอกพุดตาล บานหน้าต่างด้านนอกตกแต่งด้วยลายปิดทองรดน้ำ บริเวณตอนล่างของบานเขียนภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ พร้อมด้วยเหล่าเทพบริวารลงมาร่วมชุมนุม มีทั้งแบบหน้าต่างหน้าเสี้ยว ส่วนตอนบนของบานเหนือแนวเส้นลื่นเทาขึ้นไปเขียนภาพเทพชุมนุมและปราสาท สำหรับบานหน้าต่างด้านในตกแต่งด้วยจิตรกรรมไทยภาพเทพชุมนุมที่แต่ละบานจะมีลายไม่ซ้ำกัน ซึ่งเป็นคตินิยมที่ใช้เทพเจ้าของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในตำราเทวปางและจากคัมภีร์นารายณ์ ๑๐ ปาง ทำหน้าที่เป็นเทพผู้พิทักษ์รักษาพระอาราม คล้ายกับการเขียนภาพหลังบานหน้าต่างของพระวิหารหลวง^๑

๒

นอกจากบานประตู บานหน้าต่าง ของพระวิหารหลวงและพระอุโบสถแล้ว ในวัดสุทัศนเทพวรารามยังมียานประตูที่สำคัญอยู่อีกกลุ่มหนึ่ง คือ บานประตูของพระระเบียงคดที่มีอยู่ ๔ แห่ง ตั้งอยู่ในซุ้มประตูทางเข้าของพระระเบียงคด ที่ตำแหน่งกึ่งกลางของระเบียงคดทั้ง ๔ ทิศ หน้าบันพระระเบียงคดสลักภาพนารายณ์ทรงสุบรรณ มีโครงกรอบลายคั่น พื้นลายใบเทศทางโตกนกเปลว หรือหางโตก้านขด ไม้ปิดทองประดับกระจก บานประตูของพระระเบียงคดเป็นบานไม้ขนาดใหญ่ มีลายปิดทองรดน้ำรูปทวารบาล หรือเขี้ยวกาง ยืนบนหลังกิเลน เชิงบานเป็นภาพสัตว์หิมพานต์ต่างๆ ยกตัวอย่างเช่น นรมมฤค กิณนร ราชสีห์ คชสีห์ นกหัสดี นกเทศ เหมราช เป็นต้น ภาพหลังบานประตูเป็นภาพเขียนสีน้ำมันรูปตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์

^๑ เรื่องเดียวกัน (หน้า ๘๑).

บานประตูพระระเบียงคตวัดสุทัศนเทพวรารม ด้านหน้า เป็นลายปิดทองรดน้ำรูปทวารบาล หรือเขี้ยวทาง ยืนบนหลังกิเลน และ
ด้านหลัง เป็นภาพเขียนสีน้ำมันรูปตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์